

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ประเทศไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกอาหารที่สำคัญของโลก ในปี 2559 ประเทศไทยเขยิบขึ้นเป็นผู้ส่งออกอาหารอันดับที่ 13 ของโลก และเป็นอันดับที่ 3 ในเอเชีย รองจากจีนและอินเดีย (ฐานเศรษฐกิจ, 2559) อย่างไรก็ตาม การที่ไทยเป็นผู้ผลิตและส่งออกอาหาร แต่ไม่ได้หมายความว่าเรามีความมั่นคงทางอาหารสูง หรือไม่มีความเสี่ยงในการขาดความมั่นคงทางอาหารในอนาคต อาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่มีปัญหาความไม่มั่นคงทางรายได้มากที่สุด เกษตรกรจำนวนมากต้องประสบกับปัญหารายได้น้อย ไม่เพียงพอแก่การยังชีพ และตกอยู่ในภาวะความยากจน ปัญหาความมั่นคงในอาชีพและรายได้ของเกษตรกร จึงมีผลต่อปัญหาการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะยาวของประเทศ ทั้งในด้านความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างอาชีพและระหว่างพื้นที่ทำกิน รวมทั้งปัญหาดังกล่าวได้ผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองเพื่อหาโอกาสสร้างรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีกว่า ความมั่นคงทางอาหารได้กลายเป็นปัญหาความมั่นคงรูปแบบใหม่ที่หลายประเทศกำลังเผชิญ และสร้างมาตรการรับมือกับความท้าทายดังกล่าวเพื่อความอยู่รอดของประชากรในประเทศและประชากรโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนาที่ปัญหานี้กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้น อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ การเกิดวิกฤตด้านพลังงาน ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและการให้ความสำคัญของการผลิตพืชอาหารลดลง เน้นการผลิตพืชพลังงานมากขึ้น จึงทำให้ราคาพืชอาหารสูงขึ้น จนทำให้ประชากรที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้

จังหวัดอุดรดิตถ์ตั้งอยู่ทางใต้สุดของภาคเหนือตอนล่าง โดยสภาพภูมิศาสตร์จังหวัดอุดรดิตถ์เป็นจังหวัดที่มีภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาและที่สูงสลับซับซ้อน ซึ่งจะอยู่ทางตอนเหนือและทางตะวันออกของจังหวัด ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยใช้พื้นที่ในการทำเกษตรประมาณร้อยละ 26.70 ของพื้นที่ทั้งหมด จังหวัดอุดรดิตถ์มีทรัพยากรป่าไม้ที่สมบูรณ์ มี ทรัพยากรแร่ธาตุหลายชนิด แต่ยังไม่ได้นำไปใช้ในทางเศรษฐกิจ (สำนักงานเกษตรจังหวัดอุดรดิตถ์, 2559, น.1) และมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำน่านไหลผ่านเขตจังหวัดเป็นระยะความยาวถึง 160 กิโลเมตร ซึ่งเป็นแม่น้ำที่ไหลมาจากจังหวัดน่านเข้ามาทางอำเภอท่าปลา และอำเภอน้ำปาด โดยมีแม่น้ำปาดซึ่งมีต้นน้ำมาจากประเทศลาวและเป็นเขตติดต่อกับจังหวัดอุดรดิตถ์ไหลผ่าน อำเภอฟากท่า อำเภอน้ำปาด ไหลลงมาบรรจบกับแม่น้ำน่าน

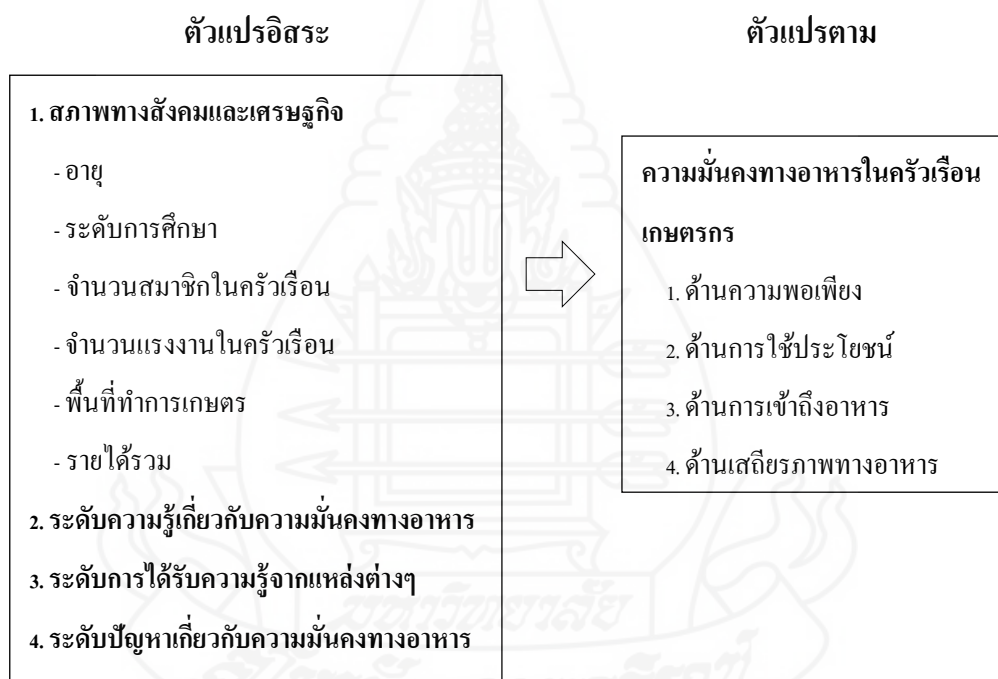
จากนั้นลำน้ำนั้นจะไหลผ่านลงมาทิศตะวันตกเข้าเขตอำเภอท่าปลา อำเภอเมือง อำเภอลับแล และไหลลงผ่านบริเวณที่ราบถึงที่ตั้งจังหวัดอุตรดิตถ์แล้วไหลผ่าน อำเภอตรอน อำเภอพิชัย ไปยังจังหวัดพิษณุโลก นอกจากนี้มีเขื่อนและฝายกักเก็บน้ำเพื่อการชลประทาน คือ เขื่อนสิริกิติ์ เขื่อนดินช่องเขาขาดหรือแซดเคิล ฝายสมเด็จฯ และฝายหลวงลับแลซึ่งเป็นฝายแรกของประเทศไทย (กรมประมง, 2560, น.4) อำเภอปากทำเป็นอำเภอหนึ่งในจำนวน 9 อำเภอ ของจังหวัดอุตรดิตถ์เป็นอำเภอที่อยู่ห่างจากตัวเมืองอุตรดิตถ์ 130 กิโลเมตร สภาพพื้นที่ของอำเภอปากทำ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าและภูเขา โดยทิศเหนือและทิศตะวันออก เป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน และเป็นป่าดงดิบ ส่วนทิศใต้ และทิศตะวันตกเฉียงใต้เป็นที่ราบระหว่างภูเขา (สำนักปกครองอำเภอปากทำ, 2560, น.1) ตำบลสองห้อง อำเภอปากทำ จังหวัดอุตรดิตถ์ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและพื้นที่ลาดชัน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมาจะเป็นอาชีพรับจ้าง ค้าขาย และรับราชการตามลำดับ พื้นที่ราบเชิงเขาใช้ในการเพาะปลูกข้าว พื้นที่ดอนใช้ปลูกข้าวโพดและไม้ผล แหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำปาด ไหลผ่านทางทิศเหนือลงทางทิศใต้ของหมู่บ้าน (องค์การบริหารส่วนตำบลสองห้อง, 2560) ปัญหาส่วนใหญ่ของเกษตรกรด้านการประกอบอาชีพ คือ ปัญหาด้านราคาผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำเนื่องจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า ต้นทุนการผลิตสูง ประสบภัยธรรมชาติ ขาดแคลนเงินทุนในการประกอบอาชีพ พื้นที่ทำการเกษตรมีไม่เพียงพอ และถูกผู้รับซื้อผลผลิต (พ่อค้าคนกลาง) เอารัดเอาเปรียบ ไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตในหมู่บ้าน แหล่งรับซื้ออยู่ห่างไกล ขาดแคลนเครื่องมือ ความรู้และเทคโนโลยีการผลิต คุณภาพดินเสื่อม ขาดความอุดมสมบูรณ์ และที่ดินทำกินบางส่วนยังไม่มีเอกสารสิทธิ ส่วนปัญหาด้านการครองชีพ คือ มีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย ค่าครองชีพสูง ปัญหาหนี้สิน มีการว่างงานและอพยพแรงงานหลังฤดูทำนา ด้วยสาเหตุดังกล่าว ทำให้ประชากรวัยแรงงานในหมู่บ้านอพยพไปทำงานต่างถิ่น เหลือแต่ประชากรวัยเด็กและผู้สูงอายุอยู่ในพื้นที่ ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่ำกว่าเกณฑ์ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน จึงมีความเสี่ยงที่จะเผชิญกับปัญหาความไม่มั่นคงทางด้านอาหารและการเข้าถึงอาหาร

ดังนั้น ท่ามกลางสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป และความไม่แน่นอนในวิถีชีวิตของเกษตรกรและความไม่มั่นคงทางอาหารดังกล่าวจึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาถึงปัจจัยเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ศักยภาพในการจัดการอาหารของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ทราบสถานการณ์ด้านต่างๆที่เกี่ยวข้อง และสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์หาแนวทางในการที่จะสร้างความมั่นคงอาหารของชุมชน

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาสภาพพื้นฐานส่วนบุคคล เศรษฐกิจ สังคม ของเกษตรกร
- 2.2 เพื่อศึกษาความรู้ และแหล่งความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหาร
- 2.3 เพื่อศึกษาสถานภาพความมั่นคงทางด้านอาหารในครัวเรือนของเกษตรกร
- 2.4 เพื่อศึกษาปัญหา และแนวทางการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในครัวเรือนของเกษตรกร
- 2.5 เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนเกษตรกร

3. กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

4. สมมติฐานการวิจัย

ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ระดับความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ระดับการได้รับความรู้จากแหล่งต่างๆ ระดับปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร อย่างน้อย 1 ปัจจัย มีอิทธิพลต่อความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนของเกษตรกร

5. ขอบเขตการวิจัย

5.1 ขอบเขตเชิงเนื้อหา ทำการศึกษาริบทของตำบลสองห้อง อำเภอปากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์ ด้านกายภาพ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหาและทิศทางของชุมชน สภาพสังคม เศรษฐกิจ สถานภาพความมั่นคงด้านอาหาร แนวทางการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร ปัญหาและข้อเสนอแนะ และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความมั่นคงทางอาหาร

5.2 ขอบเขตเชิงพื้นที่ ศึกษากรณีตำบลสองห้อง อำเภอปากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์ จำนวน 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสองห้อง บ้านเด่น บ้านนาแซง บ้านชาบอน บ้านนาไร่เดียว

5.3 ขอบเขตเชิงเวลา ทำการศึกษาในช่วงเดือนมกราคมถึงเดือนมิถุนายน 2561

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

6.1 ความมั่นคงด้านอาหาร (Food Security) หมายถึง การมีความสามารถเข้าถึงอาหารทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจอย่างเพียงพอ ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการ ที่ตรงกับรสนิยมของตนเอง เพื่อการมีชีวิตที่ดีและสุขภาพที่แข็งแรง แบ่งออกได้เป็น 4 มิติ ได้แก่ มิติความปลอดภัย มิติการเข้าถึง มิติการใช้ประโยชน์ มิติเสถียรภาพ

6.2 ความพอเพียง (Availability) หมายถึง การที่สมาชิกในครัวเรือนมีอาหารที่ปลอดภัยและเพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือนอาหาร มีการปลูกพืชผักสวนครัว ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายและมีอาหารสำหรับบริโภคที่ปลอดภัยจากสารเคมี มีอาหารเพียงพอรับประทานจนอิ่มทุกมื้อ และได้รับประทานอาหารครบทั้ง 3 มื้อ

6.3 การใช้ประโยชน์ (Utilization) หมายถึง การที่สมาชิกในครัวเรือนรับประทานอาหารครบทั้ง 5 หมู่ ได้รับสารอาหารที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโต เช่น เด็กควรดื่มนม มีการเลือกซื้ออาหารที่มีโภชนาการดี มีความปลอดภัย มีคุณค่าเหมาะสมกับร่างกาย เลือกซื้ออาหารหลากหลายประเภท เช่น เนื้อสัตว์ ไข่ ผัก ผลไม้

6.4 การเข้าถึง (Access) หมายถึง การมีอาหารที่ผลิตเองตลอดทั้งปี มีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย มีแหล่งอาหารธรรมชาติที่สมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีแหล่งอาหารจากประเพณี วัฒนธรรม การแบ่งปัน รวมถึงสิทธิ ตามประเพณี เช่น การเข้าถึงทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน

6.5 เสถียรภาพทางอาหาร (Stability) หมายถึง เมื่อเกิดภัยพิบัติ น้ำท่วม ฝนแล้ง ยังคงมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอ มีแผนการผลิตอาหาร ผลิตพืชและสัตว์ ที่ครัวเรือนบริโภค มีการนำอาหารมาแปรรูป หรือถนอมอาหาร เป็นอาหารสำรองในครัวเรือน และมีรายได้ไม่ต่ำกว่าเส้นความยากจนด้านอาหารที่กำหนดไว้โดยสำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือ 1,433 บาท/คน/เดือน

6.6 แหล่งอาหาร หมายถึง บริเวณ/สถานที่ ที่เกษตรกรได้มาซึ่งพืชผัก หรือสัตว์ เพื่อนำมาเป็นอาหารได้ โดยจะแบ่งเป็น 3 แหล่งคือ 1) แหล่งอาหารที่ผลิตเอง ได้แก่ พื้นที่บริเวณรอบบ้าน พื้นที่ไร่-นา พื้นที่สวน 2) แหล่งอาหารธรรมชาติแบ่งได้ 2 ชนิด ได้แก่ อาหารจากแหล่งน้ำธรรมชาติ หัวไร่ปลายนา ริมรั้ว และอาหารจากป่า 3) แหล่งอาหารซื้อขายได้แก่ แหล่งซื้อขายภายในชุมชนและแหล่งซื้อขายภายนอกชุมชน

6.7 ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง การมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอทุกวัน ไม่ต้องเสี่ยงกับการไม่สามารถเข้าถึงอาหารอันเป็นผลมาจากวิกฤตที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน เช่น ภัยพิบัติ วิกฤตทางเศรษฐกิจหรือสภาพภูมิอากาศ หรือเหตุการณ์ที่เป็นไปตามวงจร เช่น ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารตามฤดูกาล การมีสิทธิและการเข้าถึงทรัพยากร การมีรายได้เพื่อให้สามารถเข้าถึงอาหารในระบบตลาด การได้มาซึ่งอาหารซึ่งเป็นไปตามแบบแผนปกติของสังคมและวัฒนธรรม การมีอาหารที่หลากหลายบริโภค มีความสามารถในการพึ่งตนเอง การได้กินอาหารที่ชอบ กินอาหารครบ 5 หมู่ มีคุณค่าทางโภชนาการ และมีประโยชน์ต่อร่างกาย โดยไม่ต้องคำนึงหรือกังวลเกี่ยวกับราคาของอาหาร การมีอาหารสะสมเมื่อยามขาดแคลน สมาชิกครัวเรือนมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอ ไม่ตกอยู่ในภาวะอดอยากหิวโหย และ การมีรายได้ไม่ต่ำกว่าเส้นความยากจนด้านอาหารที่กำหนดไว้โดยสำนักงานเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คือ 1,433 บาท/คน/เดือน

6.8 แหล่งความรู้ หมายถึง แหล่งของการได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกร ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อกิจกรรม สื่อสารมวลชน สื่อสิ่งพิมพ์ และ สื่อออนไลน์

6.9 ปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง มีอาหารไม่เพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือน มีการจำกัดมีอาหาร จำกัดปริมาณอาหาร ลดจำนวนมีอาหาร การขาดความสามารถในการพึ่งพาตนเองไม่ได้เพาะปลูกพืชหรือเลี้ยงสัตว์ที่ครัวเรือนบริโภค ปลูกพืชเชิงเดี่ยวไม่ปลูกพืชหลากหลาย สมาชิกในครัวเรือนได้รับประทานอาหารไม่ครบ 5 หมู่ ขาดความหลากหลายของชนิดอาหาร อาหารที่บริโภคมีคุณค่าทางโภชนาการไม่เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย ไม่ได้ผลิตอาหารเอง ได้อาหารมาจากการซื้อขาย การมีตลาดซื้อขายอาหารที่จำกัด แหล่งอาหารตามธรรมชาติขาดความอุดมสมบูรณ์ ขาดการสานต่อประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนในการซื้ออาหาร การประสบปัญหาภัยพิบัติบ่อยครั้ง ขาดการวางแผนการผลิต ขาดความรู้

ด้านการแปรรูป การถนอมอาหาร การมีรายได้น้อยไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในครัวเรือน และการขาดการส่งเสริมสนับสนุนการจัดการแหล่งอาหาร

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลที่ได้จากการวิจัยเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนเกษตรกร ตำบลสองห้อง อำเภอฟากท่า จังหวัดอุตรดิตถ์ ครั้งนี้จะอำนวยประโยชน์ ดังนี้

7.1 ได้ฐานข้อมูลทรัพยากรทางอาหารของชุมชนและแนวทางการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่ยั่งยืน เหมาะสมกับบริบทของชุมชน

7.2 นำข้อมูลที่ได้มาใช้เป็นแนวทางในการวางแผนในการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ตระหนักถึงสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร เห็นความสำคัญ และสามารถจัดการกับแหล่งอาหารที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน

